

DIVAN ŞAIRİ SORUYOR: BİZİM ELMALARA NE OLDU?

Dursun Ali TÖKEL

Varlıklara “tanımlanmış olan o şey” olarak bakmadığımızda varlığa bakışımız da değişir. Bu değişiklik bizi varlığın özüne karşı daha derin ve anlamlı bir yolculuğa çıkarır; böylece biz birden şeylerin hiç de zannettiğimiz kadar basit olmadığını ürpertici bir sarsıntıyla kavramaya başlarız.

Mesela birine “bahçe nedir?” diye sorsak muhtemelen şöyle bir cevap alırdık: “*Sebze, meyve, çiçek veya ağaç yetiştirilen yer.*” (TDK Sözlük). Bu soruyu bir de Tanpınar’a sorun bakın nasıl bir cevap alıyorsunuz: “*Bahçe hayali, suyla toprağın birleşmesidir. Ve bu gizli birleşme sayesinde toprak kendiliğinden bir çeşit anne vasfı kazanıyor.*”¹

Bu ifadeleri okuduğuz anda toprak toprak, su su olmaktan çıkar. Bunlar bizim varlığımızın devamını sağlayan anne-babalara döner ve bizden kuşatıcı bir ruhani bakış talep eder. Bahçe bahçe olmaktan çıkar ve aniden, varlığı varlığımızın kesin-tisiz bir uzantısı hâline geliverir: Tanpınar gibi bakmayarak düştüğümüz çukur; iki renk, üç-beş sap-çöp, iki kazma kürek ve çamurlu bir yığından ibarettir.

Divan şiirine *çakılan* tanımlardan baktığınızda bu şiirin reel hayatla ilgisi yoktur; bu şiirde realitenin bağ-bahçesi görülmez, ondaki bağ bahçe hayali, yapmacık, irreal bir bağ-bahçesidir ve dolayısıyla yaşanan hayattan kopuktur.

Öyle midir? Hem öyledir, hem değildir. İnsanın ve sanatın olduğu yerde kaç cins bağ bahçe varsa divan şiirinde de o kadar bağ bahçe vardır: Sanatın doğası gereği zaman zaman soyutlanmış olarak, bazen de realitenin kaçınılmaz sunuluşu gereği somutlanmış olarak. Bu yazı bunun örneklerinden, fevkalade somut olanlarından birine dairdir:

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, Dergah Yay., İstanbul 2007, 6. baskı, s. 149.

Bunlar Kimin Elmaları

Yazıya, aşağıdaki isimlerin sizlere neyi çağrıştırdığını sorarak başlayayım:

“*Red chief, starkrimson delicious, starkspur golden delicious, jersey mac, bre-aburn, fuji, golden delicious, jonogored, granny smith, mondial gala, pinova, red chief, santana, summer red, top red...*”

Zihninizde neler canlandı bilmiyorum. Bunlar artık manav reyonlarımızda bir yer yerlerini almaya başlayan *elma adları*. Oysa, eski Türkçemizde daha ziyade *alma*² şeklinde söylenen elmanın adını duyar duymaz dilimizin ucuna hemencecik *amasya elması, misket elma, yer elması, çıtır elma* falan gelmez miydi? Bunlar da nereden çıktı?

Sadece elma değil, pek çok meyvenin adı artık tamamen yabancı. Biz; *papaz erik, can erik, mürdüm erik...* derdik, ya şimdi? *Angelica, santa rosa, giant, angeleno, black beauty, obiljana, katalya, firiar, black anber...* Biberimiz *çarliston*, portakalımız *vaşington...*

En çok tüketilen meyvelerden biri olan ve ülkemizde yüzlerce çeşidi yetiştirilen *armutumuz* ne âlemde? Onda da durum hiç iç açıcı değil: *Santa maria, june beauty, williams...* Acaba yakında şöyle cümleler de kurmaya başlayacak mıyız? “*Santa maria armudunun iyisini aylar yer.*”

Meyve reyonlarında elmaların, eriklerin, armutların Türkçe adlarla değil de yabancı isimlerle etiketlenmesi sadece bir özentî değil tabii ki. Bunun en önemli sebeplerinden biri meyve cinslerinin artık ithal olarak raflarda yerini alması. Artık dünyanın pek çok ülkesinden meyve ithal ediyoruz ve bunlar da kendi ülkelerindeki isimlerle etiketleniyorlar. Ama sebebi ne olursa olsun, Anadolu’nun ücra bir kasabasında insan *fuji elma, angelica erik, santa maria armut* görünce bir tuhaf oluyor.

“*Elma Üreticileri Yüzü Rus Pazarına Çevirdi*” başlıklı haberde, ülkemizin önemli elma üretim merkezlerinden Bayramiç’te elma hasadının iyi gittiğinden ve üreticilerin Rus pazarına elma satma isteklerinden bahsediliyor. Oda başkanının verdiği bilgiye göre Bayramiç’te ağırlıklı olarak: *Golden, Starking, Granny Smith, Pink Lady, Fuji* cinsi elmalar üretiliyormuş.³

Peki, bizim meyvelerimize ne oldu? Bunlar satıcı raflarına gelmiyor mu? Anadolu’umuzda elmalarımız, eriklerimiz, armutlarımız sair meyvelerimiz hepten kuruyup yok mu oldu? Satışa mı sunulmuyor, satılacak kadar değerli mi değil, ithal meyveler gelince bunların üretimi mi durdu, yoksa biz, bizim meyveleri yabancı adlarla yiyoruz da farkında mı değiliz?

2 Elma kelimesinin etimolojik kökenleri hakkında kapsamlı bilgi için bakınız: Osman Fikri Sertkaya, “Elma Kelimesinin Kökeni Üzerine”, *Türk Dili* dergisi, S: 750, Haziran 2014, s. 63-66. e-makale olarak okumak için: <http://tdk.gov.tr/images/20140619.pdf>

3 *Yeni Şafak* gazetesi, 15 Eylül 2014, Pazartesi.

İşte Bizim Armutlarımız

İş biraz karışık ve çok teknik bilgiler istiyor. Naçizane yaptığım araştırmaya göre Anadolu'da hemen her meyveden yüzlerce cins yetiştiriliyor (mesela Anadolu'da 640 armut cinsi varmış) ve bunların da yüzlerce adı var. Fakat biz bu adları hemen hiçbir şekilde manav reyonlarında görmüyoruz. Üzerinde önemli araştırmalar yapıldığı için *armut* meyvesinden örnek verelim:

Mehmet Aydın hocamız Ordu yöresindeki armut adları üzerine önemli bir araştırma yapmış. Bu makalede, 16'sı Sinop'tan olmak üzere 133 armut adı sayılıyor ve bunların isimlendirilmesi, tarihçesiyle ilgili bilgiler veriliyor. İşte bunlardan bazıları:

*Ağca Armut, Ankara armudu, bekar armudu, bey armudu, balbardak armudu, sulu değermi, ağca armut, ak armut, bardak armudu, çatal armut, dombul armut (tombul armut), er armudu, eşek armudu, kara armut, kızıl armut, göbeay (göbeği+ayı), ibrik armudu, islice armut, uzun armut, yumurta armudu, Göllüce armudu, Hacılı armudu, Trabzon armudu, bildircin armudu, çitır armut, sütlüce armudu, güz armudu, kuyumcu armudu, imamlar armudu, laz armudu, terzi armudu, limon armudu, hıyar armut vb.*⁴

Sadece Ordu ve Sinop'tan değil elbette; şunlar da Artvin yöresindeki armut adları:

*“Ahmet ağa, arpa, bardak, bozdoğan, burağan, çistavur, gimeciya, girikdira, gülçiçela, güz armudu, Hamza ağa, heçecur, ışık ahmet, katırbaş, kera, koha, marahor, sahrela//sakara/sakera, sakit/sakide, saltapla, tavrecul, tokva/tokya, yağ armudu, vanta, yanıkızıl, birkım, godri, panta.”*⁵

Bu armutlarımız manav reyonlarına giremeyecek kadar kalitesiz mi? Ekonomik ömürleri mi yok? Tercih edilmeme sebebi nedir? İslah edilip değerli hâle getirilerek dünya pazarlarına sunulamaz mı?

Bu soruları sadece soruyorum ama cevabını bilmiyorum. Meyve ve bitki ıslahı bambaşka bir konu ve teknik detayları, bu konuda devletin yaptığı çalışmaları bilmeyi gerektiriyor.

Fakat bu yazıyı yaparken bazı çalışmalara ve sevindirici bazı haberlere de rastlamadım değil.

Şimdiye kadar hiç *Türk Kirazı* isminde bir kiraz cinsi duydunuz mu? Bundan sonra duyacağız demektir. İstenildiği zaman oluyor demek ki. Haber şöyle:

“Son 10 yılda kiraz üretimini 3 kat artırarak Türkiye’de birinci konuma yükselen Konya’da, büyük yatırımcılar da kiraz bahçeleri kurmaya başladı.

4 Mehmet Aydın, “Ordu ve Yöresi Ağızlarında Armut Adları” (bkz: <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi9/0ayd%C4%B1nmehmet.pdf>, s. 129-138, 28.07.2015.

5 <http://www.artvinliyiz.net/threads/1845-Artvinde-Bulunan-Armut-%C3%87e%C5%9Fitleri-%C4%B0simleri-Yeti%C5%9Fti%C4%9Fi-Y%C3%B6reler>, 28.07.2015.

Özellikle Toroslar'ın eteklerinde yer alan Taşkent ve Hadim ilçelerinde yetişen ve bu yıl kilosu 13 liraya kadar çıkan, yurt dışında "Türk Kirazi" olarak da bilinen "Ziraat 0900" cinsi kiraz, çiftçilerin yüzünü güldürdü. Normalden daha iri, daha sert, uzun saplı, kalibresi yüksek olan kırmızı kiraz cinsi, yurt dışından da yoğun talep görüyor."⁶

"Ziraat 900" koduyla kodlanan "Türk kirazi" ile ilgili en güncel haber ise şöyle: "Afyon'un Sultandağı ilçesinden ihraç edilen 5 bin ton kiraz dış pazarda büyük ilgi gördü. Sultandağı Kiraz Kooperatifi'nin başkanlığını da yürüten Belediye Başkanı Osman Acar, bölgede kirazın çok sayıda çeşidinin yetiştirildiğini, bunlar arasında en değerlisinin Ziraat-900 cinsi olduğunu aktardı. Osman Acar, "Türk kirazi Avrupa ülkelerinde lüks marketlerde, en pahalı kiraz olarak satılıyor" dedi."⁷

Bu "en pahalı"nın ne kadar olduğu sorulabilir. İşte Avrupa'da Türk kirazının kilo fiyatı: "İngiltere'de büyük marketlerin manav reyonlarını süsleyen Türk kirazi, genellikle 200'er gramlık paketler halinde 2 sterlinden satışa sunuluyor."⁸ Demek ki bizim kirazın kilosu İngiltere'de 10 sterlin, yani yaklaşık 30 lira!

O güzelim kirazları üç liraya yiyip de "şükürünü eda ettin mi?" diye soranlara "ne şükür, parasını verdik ya!" diyenlere selam olsun!

Seyyid Mehmet Rızâ'nın Kızanlık Kasidesi

"Divan şiirinde elma adı geçer mi?" diye bir soru sorulsa hemen verilecek klişe cevap bellidir ve şudur: Evet divan şiirinde elma; sevgilinin çenesi (zekan, zenahdan) için bir benzetme olarak ve ayrıca *kızıl elma* tamlamasıyla bahsi mevzu edilir. Diğer meyvelerde olduğu gibi bu meyve de divan şiirinde, gündelik anlamında değil, bir benzetme unsuru olarak yer alır. Divan şairi realiten uzaktır, onun aklına elma deyince sevgilinin çenesi gelir; bağdaki, dağdaki, daldaki elmadan bihaberdir, o divan şairi için bir semboldür, o kadar...

Peki, bu kadar mı? Tabii ki değil. Ve bu yazı işte bu kadar olmadığına dair.

Divan şiirinde şehirleri ve bu şehirlerin özelliklerini anlatan pek çok şiir vardır. Genel olarak bir şehrin tabiat ve mimari güzellikleriyle önde gelen kişilerinin anlatıldığı şehrengizler, şehir ve belde isimlerinin tevriyeli kullanımıyla biladiye türünde eserler, şehrin sahillerinin anlatıldığı sahilnameler bu tür eserler arasındadır. Bazen de şairler görev yaptıkları şehrin genel manada güzelliklerini övdüğü şiirler yazmışlardır.

İşte bu yazıda böyle bir şiirden bahsetmek istiyoruz. Tezkire sahibi de olan Seyyid Mehmet Rıza, müderrislik, mahkeme naibliği, müftülük yapmış, önemli ta-

6 <http://www.konyahaber.com/tahil-ambarinin-yeni-gozdesi-kiraz-215389h.htm>. 11 Ekim 2014 Cumartesi.

7 <http://www.takvim.com.tr/ekonomi/2015/07/19/avrupa-sosyetesinin-gozdesi-turk-kirazi>,

8 <http://www.halkbankkobi.com.tr/NewsDetail/Turk-kirazi-Ingiltere-de-29-lira/1752>.

rihi şahsiyetlerimizden birisidir. Özellikle 1591-1640 yılları arasında vefat etmiş şairler hakkında yazmış olduğu tezkiresiyle (Tezkire-i Rıza) meşhur olmuştur.

İşte bu Mehmed Rıza'nın Kızanlık şehrine kadı olarak tayin edildikten sonra kaleme aldığı ve Kızanlık şehrinin güzelliklerini ve bu şehrin elmalarını anlattığı meşhur bir kasidesi var.

Şairimiz, Kızanlık'a kadı olarak tayini büyük bir sevinçle karşılamakta ve *diyâr-ı zîbâ* (güzel diyar) dediği bu şehre övgüler yağdırmaktadır:

*Hamd-i bî-had Cenâb-ı Mevlâya
Hazret-i Kirdgâr-ı a'lâyâ
Beni layık görüp atâsından
İtdi kâdı diyâr-ı zîbâyâ⁹*

“Kızanlık'ı cennete, ağaçlarını tûbâyâ benzeten şair, gezintiye çıkan güzellerin her birinin bir hüner gösterdiğini, halkının hüsn-i muameleye meyilli olduğunu söyledikten sonra, sözü güzel bahçelere ve latif ırmaklara getirir. Kızanlıkta her türlü meyve yetişmekteyse de elmalarının yeri bir başkadır:

*Anda her mîve gerçi kim bulunur
Aşk ola dürlü dürlü almaya¹⁰*

Güller Diyarı Kızanlık

Şair Seyyid Mehmed Rızâ'nın bu “elma cenneti” olarak tasvir ettiği kızanlık neresidir, önce burası hakkında kısa bir bilgi verelim. Maalesef bu “cennet diyar” artık bizim sınırlarımız dâhilinde değil, Bulgaristan'da.

Seyyid Mehmet Rıza Kızanlık'ı bir elma diyarı olarak anıyorsa da aslında burası tarih boyunca hep “güller diyarı” olarak bilinmiş ve bu gülleriyle meşhur olmuş. Mehmed Rıza'nın Kızanlık'ın bu yönünden hiç bahsetmemesi ilginç bir durum. İnternette yaptığımız araştırmaya göre de bu şehir, bütün dünyada daha ziyade gülle-riyle şöhret bulmuş bir yermiş. İşte kısaca Kızanlık ve gülleri:

“Dimitrovgrad'tan sonra, ülkenin ortalarında Osmanlının Zağra-i Atik diye isimlendirdiği Eski Zağra'dan geçiyoruz. Geniş çayırları, ovaları, lavanta ekili tarlaları ve dereleri birer birer geçip sedir, servi, incir, badem, nar, şeftali, elma, erik, ahlat ve ıhlamur ağaçları ile kaplı derin vadiler, suni göller ve zümrüt ormanlar arasında ilerliyoruz. Sonunda gül üretimi için gerekli iklim şartlarına sahip, dünyaca ünlü Gül Vadisi'nin kalbindeki 60 bin nüfuslu güller kenti Kızanlık'a varıyoruz.

Gül Vadisi'nde kırmızı, beyaz, sarı, turuncu, mercan, pembe, mavi, lila ve mor renkli milyonlarca gül, tarifi imkânsız güzellikte bir görüntü sergiliyor. Ciğerlerimi-

9 Cemal Kurnaz, “Seyyid Mehmet Rızâ'nın Kızanlık Kasidesi”, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 253-260.

10 Cemal Kurnaz, *agm*, s. 255.

ze çektiğimiz hava adeta parfümlü, bütün bir yöre misler gibi kokuyor. Kızanlık sadece Avrupa'nın değil, dünyanın da sayılı gül sanayi merkezlerinden biri. "Bulgar altını" ya da "altın sıvı" diye de adlandırılan gül yağının dünya üretiminin yüzde 85'i burada yapılıyor. Bu zarif çiçekten çıkarılan yeryüzünün en kaliteli gül yağı, uluslararası parfüm ve kozmetik markalarının da vazgeçilmez kaynağı. Burada yetiştirilen güller ayrıca sabun, lokum, likör, reçel, gül suyu ve hatta rakı yapımında da kullanılıyor."¹¹

Bugün Kızanlık civarında on yedi civarında Türk köyü bulunuyormuş. Ama Mehmet Rıza'nın bahsettiği Kızanlık elmalarının bugün ne durumda olduğuna dair bir bilgi bulamadım. Demek ki artık o eski şöhreti kalmamış.

Divan Şairinin Elmaları

Seyyid Mehmed Rıza, Kızanlık Kasidesi'nin âdeta bir elma destanına döndürmüş. Şair, misket hariç hemen hiç birinin adını dahi duymadığımız 35 elma adı sayıyor, elmaların her birinin özelliklerini ballandıra ballandıra anlatarak: "Kızanlık'ta kadı olarak görev yapan şairin saydığı ve çoğu bugün unutulmuş olan elma isimleri, hem dil, hem de meyve olarak nasıl bir zenginlik karşısında olduğumuzu göstermektedir."¹²

İşte Kızanlık Kasidesi'nde zikredilen elma adları:

"Şeker elması, leb-i dilârâ, misket, mayıs elması, meslemî, gül-âbî, sürhî elma, gelincik elması, pik elması, elif elması, ağırşak elması, gevrek şah, ak elma, kızıl elma, gürbulad, borlu elması, tana burnu, Engürüs elması, cânâ gönül, iraf elması, yaycı elması, demir elması, kâfir elması, Pojiva elması, kaytayan elması, bozdoğan elması, peri hâce, çekirdek elması, kabak elması, kızılçık elması, yaban elması"¹³

Şair sadece elma adlarını saymakla yetinmiyor ve bazılarının özelliklerini de sıralıyor. Şeker elması sevgilinin dudağına (leb-i dilârâ)ya benzer; misket elmasına misket denmesinin sebebi sevgilinin saçlarına benzediği içindir (benzedi cümle zülf-i râ'nâya); ağırşak elması öyle değerli bir elmadır ki Kays (Mecnûn) bu elmayı görse Leylâ'ya hediye olarak gönderirdi (Gönderirdi ağırşak elması/ Kays görse hediye Leylâ'ya); gevrek şah elması padişahlara layık olduğu için onu en başa koy-salar yeridir; borlu elması öyle bir elmadır ki nereye diksen büyür ve hemen gelişir; demir elmasını ocaklarda yakmak, kâfir elmasını da denize atmak gerekir; Pojiva elması güzel bir mezedir; çekirdek elması ele geçirilirse her yere dikilmelidir...

Kaside Sebebhâ-yı Kızanlık Li's-Seyyid Mehmed Rıza Afâ Anhü el-Hâlık başlıklı 39 beyitlik bu kaside Seyyid Mehmed Rızâ'nın şu şükür beytiyle son bulur:

11 "Kızanlık Gül Festivali", bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/20444175.asp>, 28.07.2015

12 Cemal Kurnaz, agm, s. 256.

13 Cemal Kurnaz, agm, s. 256.

*İdelüm şükr idüp Rızâ dâim
Hamd-i Bî-had Kerîm-i Yektâya*

Elma, bütün dünyaya Orta Asya'dan yayılmış. Türkiye, ABD, Çin ve İran'dan sonra dünyanın dördüncü büyük elma üreticisiymiş (*Çin: 27.507.000; ABD: 4.237.730; İran: 2.660.000; Türkiye: 2.266.437 ton*).¹⁴ Bu kadar büyük üreticiyiz de neden ürettiklerimizin isimlerini koruyamıyoruz, neden bizim olanı hemen harca yııp gözden çıkarmada bu kadar mahiriz? Önem mi vermiyoruz, ciddiye mi almıyoruz, “ben nesneye bakarım, nesneyle kârıma bakarım, isim benim neyime!” mi diyoruz! Yerli ürünlerimizi, zirai anlamda ıslah etmeyerek ve bize ait isimlerle dünyaya pazarlamayarak *marka oluşturma* yarışında kendimize sarsılmaz bir yer edinmeyi ciddiye alanları alaya mı alıyoruz?

Zağra'nın Armutları

Biz bu yazımızda elma isimleri için divan şiirinin nasıl bir kaynak olacağına dair bir örnek vermek istedik. Sadece elma mı? Tabii ki hayır. Seyyid Mehmet Rıza'nın Elma kasidesini yayınlayan Cemal Kurnaz hocamız hemen bu makalesinin peşinden bu sefer “Zağra'nın Armutları” başlıklı yazısıyla bir şiir daha yayınlamış. Şu girişle:

“Seyyid Mehmet Rızâ'nın Kızanlık Kaside'sini yayımladıktan sonra, XVI. yy. şairlerinden Ubeydî'nin de Eski Zağra'nın armutlarına tahsis edilmiş bir kasidesinin bulunduğunu öğrendik. Bu şiirler, Rumeli şehirlerinin elma, armut gibi meyveler bakımından ne kadar zengin olduğunu gösterdiği gibi, bunlara tahsis edilmiş kaside yazmanın bir gelenek oluşturduğunu da düşündürmektedir.”¹⁵

Ubeydî'nin bu kasidesinde o kadar güzel ve biraz da tuhaf armut adları var ki... Mesela *Muhammed Armudundan* bahsediyor şair, hem de salavat getirmemizi isteyerek:

Gördüğü dem Muhammed armudunu

Salavâtı getürmesün mi beşer

42 beyitten oluşan bu kasidede kaç armut adı mı sayılıyor? Eğer okuyucu ilgilendiriyor ve merak ediyorsa bir zahmet bu kaynağa bakarak tespit etmeye çalışsın.

Hafife alanlar ciddiye alınmazlar. Varlıklarımızın neliği, ne kadarlığı, tarihsel derinliği, yapısal ve anlamsal zenginliği, dünya ölçeğindeki yeri ve önemi için divan edebiyatı müktesebatımızı ciddiye alalım! Sadece sanat, dil ve edebiyatımız adına değil; pek çok kültürel mevcudiyetimizi tanımak, anlamak, fark etmek, zenginleştirmek, ıslah etmek ve geliştirmek için bu müktesebata ihtiyacımız var.

14 Bkz: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Elma>, 20.08.2015.

15 Cemal Kurnaz, *age*, s. 261.